

**Viachaslau Shved, Jerzy Grzybowski, *Historia Białorusi od czasów
najdawniejszych do roku 1991*, Wydawnictwa Uniwersytetu
Warszawskiego, Warszawa 2020, 270 s.**

Banalne będzie stwierdzenie, że polski odbiorca o Białorusi wie niewiele. Faktem jest jednak, że kraj ten polski czytelnik kojarzy najczęściej z Alaksandrem Łukaszenką i ostatnią dyktaturą Europy, skansenem radzieckości, a Białorusinów – z ludźmi uległymi, a wręcz biernymi. Stereotypy te, a także inne, np. o „rosyjskiej” Białorusi (narzucany od wieków przez propagandę obraz tego kraju jako części wielkiej wspólnoty pod przywództwem imperium carskiego, a później sowieckiego, czego wyraznym przejawem jest rosyjska, transliterowana na angielski nazwa kraju Byelorussia – w dosłownym tłumaczeniu „Biała Rosja”, nie Biełarus’ – „Biała Ruś”) pojawiły się w związku z brakiem solidnej, a zarazem przystępnej wiedzy na temat historii tego kraju. Istniejących klisz nie zdołały wyrugować także dostępne na rynku polskim, ciekawe reportaże na temat współczesności Białorusi o znaczących tytułach: np. *System Białoruś*¹,

¹ A. Poczobut, *System Białoruś*, Warszawa 2013.

*Łukaszenka. Niedoszły car Rosji*², *Ograbiony naród. Rozmowy z intelektualistami białoruskimi*³ i in.

Oczywiście można znaleźć wiele ważnych opracowań⁴, są to jednak najczęściej naukowe, ułożone chronologicznie syntezy, o charakterze podręcznikowym. W recenzowanej książce natomiast historię potraktowano jako platformę do omówienia problemów związanych z kształtowaniem się i rozwojem kultury białoruskiej oraz białoruskiej państwowości, a także jednego z podstawowych elementów tworzenia białoruskiej wspólnoty i tożsamości etnicznej.

Autorzy *Historii Białorusi...* zaproponowali tym samym nowe ujęcie dziejów tego kraju, wychodzące daleko poza „opowiedzenie «swoimi słowami» tego, co już zostało opisane przez innych autorów”⁵. Badacze związani z Katedrą Studiów Interkulturowych Europy Środkowo-Wschodniej Uniwersytetu Warszawskiego zgodnie z misją tej jednostki, którą jest „dążenie do coraz pełniejszego i prawdziwszego rozumienia «sytuacji interkulturowej» w regionie w ujęciu historycznym i współczesnym”⁶, podjęli się weryfikacji ustaleń i uzupełnienia wcześniejszych opracowań z dziejów Białorusi z uwzględnieniem najnowszych badań historyków krajowych oraz zagranicznych, co zaowocowało ich reinterpretacją. Viachaslau Shved i Jerzy Grzybowski badaną problematykę ujęli w sześciu perspektywach.

Rozdział I, *Białoruś – terra incognita?* (s. 9–51), został pomyślany jako punkt wyjścia do dalszej analizy. Autorzy tłumaczą pochodzenie nazwy kraju, której źródłosłów – za Wincukiem Wiaczorką – odnajdują w XII wieku⁷. Część ta przynosi ogólne informacje o najnowszej historii

² A. Brzezicki, M. Nocuń, *Łukaszenka. Niedoszły car Rosji*, Warszawa 2014.

³ M. Nocuń, A. Brzezicki, *Ograbiony naród. Rozmowy z intelektualistami białoruskimi*. Warszawa 2007.

⁴ Warto wymienić choćby najbardziej znane: M. Kosman, *Historia Białorusi*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1979; O. Łatyszczek, E. Mironowicz, *Historia Białorusi od połowy XVIII do końca XX w.*, Białystok 2002; H. Sahanowicz, *Historia Białorusi. Od czasów najdawniejszych do końca XVIII wieku*, tłum. H. Łaskiewicz, Lublin 2002; Z. Szybieka, *Historia Białorusi 1795–2000*, tłum. H. Łaskiewicz, Lublin 2002.

⁵ V. Shved, J. Grzybowski, *Historii Białorusi od czasów najdawniejszych do roku 1991*, Warszawa 2020, s. 7.

⁶ <http://ksi.uw.edu.pl/katedra/o-katedrze-studiow-interkulturowych/> [dostęp: 1.02.2021].

⁷ V. Shved, J. Grzybowski, *Historii Białorusi...*, op. cit., s. 9.

Białorusi, zarys poglądów na periodyzację jej dziejów oraz charakterystyki stanu badań, wraz z opisem źródeł historycznych od najstarszych latopisów poprzez księgi grodzkie i dokumenty archiwalne do współczesnej literatury wspomnieniowej. Materiały te znajdują autorzy również poza granicami dzisiejszej Białorusi, najczęściej w skupiskach białoruskiej emigracji – na Litwie, w Czechach, Polsce, Kanadzie, Stanach Zjednoczonych itd.

Przedstawiony w rozdziale II, *Kształtowanie się tożsamości etnicznej i narodowej* (s. 52–94), złożony proces kształtowania się narodu białoruskiego, na który wpływ miały niesprzyjające uwarunkowania międzynarodowe, polityczne i kulturowe, kończy jednoznaczny wniosek, że został on zakończony sukcesem.

Wniosek ten logicznie dopełnia analiza w kolejnym rozdziale *Państwowość na Białorusi i kształtowanie się państwowości białoruskiej* (s. 95–129): początki białoruskiej państwowości autorzy odnajdują w X wieku, kiedy powstały księstwa: Połockie, Turowskie i późniejsze: Grodzieńskie, Nowogródzkie, Mińskie i Smoleńskie. Powstanie Białoruskiej Republiki Ludowej w 1918 roku i Republiki Białoruś w 1991 roku było zwieńczeniem tych procesów.

Nie odchodząc od tradycji historiografii białoruskiej, procesy opisane w rozdziale *Rozwój społeczno-gospodarczy na Białorusi* (s. 130–156) autorzy wywodzą z czasów prehistorycznych, charakteryzując sytuację na ziemiach białoruskich od czasu ustąpienia ostatniego lodowca (ok. 13–11 tys. lat p.n.e.). Można się spierać, na ile na rozwój kultury materialnej Białorusinów wpłynęły procesy okresu kamienia łupanego czy epoki brązu i żelaza⁸, niemniej dane te wpisują się w przyjętą w monografii optykę funkcjonowania tradycji cywilizacyjnej ziem białoruskich od najdawniejszych czasów. W kontekście białoruskim takie zabiegi mają dodatkowe znaczenie: służą „wydłużeniu pamięci” państwowości Białorusinów, która – wskutek wieloletnich procesów indoktrynacji – nadal jest sytuowana w okresie radzieckim.

Wnioski te wspiera opis rozwoju kultury na ziemiach białoruskich (*Duchowy i kulturowy rozwój ziem białoruskich*, s. 157–197), do którego przyczyniło się przyjęcie chrześcijaństwa w obrządku wschodnim, a który

⁸ Ibidem, s. 129–130.

po 1387 roku wraz z chrztem Litwy zdynamizowało chrześcijaństwo zachodnie. Za symboliczny wymiar owej dwuistości kultury białoruskiej można uznać akt zawarcia unii kościelnej w 1596 roku właśnie w Brześciu, a pierwsza kongregacja generalna zakonu bazylianów – elity duchowieństwa unickiego – miała miejsce w Nowogródku. W tymże rozdziale znajdujemy charakterystykę procesu wynarodowienia elit intelektualnych w efekcie polityki russyfikacyjnej Imperium Rosyjskiego po trzecim rozbiórze Rzeczypospolitej.

Rozdział VI., *Białoruś na tle procesów geopolitycznych w Europie Środkowo-Wschodniej* (s. 198–230), optyką geopolityczną wyjaśnia podstawowy problem rozwoju tożsamości białoruskiej: ziemie białoruskie leżące w strefie brzegowej zawsze były przedmiotem polityki (gry) międzynarodowej. Tak było od najdawniejszych czasów, co zilustrowano rywalizacją o kontrolę nad szlakiem handlowym „od Waregów do Greków”, walkami ze Złotą Ordą i z zakonem krzyżackim, wojnami z państwem moskiewskim poprzez aktualną (notabene do dziś) ideę „wyzwolenia zachodniej Rusi” przez Rosjan.

Pracę wzbogacono aneksami: *Kalendarium* (s. 231–239) i *Kto jest kim w historii Białorusi* (s. 240–246), wskazówkami bibliograficznymi (s. 247–251), indeksem osób (s. 252–262), indeksem nazw geograficznych (s. 263–269).

Od dawna wiadomo, że tożsamość narodowa jest konstruowana za pomocą zestawienia „swojskości” z „obcością”. W zaproponowanym *Kalendarium* zestawiono dzieje Europy z wydarzeniami zachodzącymi w tym czasie na ziemiach białoruskich. W ten sposób usytuowano historię białoruską w kontekście europejskim, zarazem potwierdzając jej ciągłość od czasów najdawniejszych po najnowsze.

Aneks *Kto jest kim w historii Białorusi* zawiera wykaz ważnych postaci – działaczy religijnych i kulturalnych do końca XVIII wieku, przedstawicieli polityki, gospodarki, działaczy społecznych, w tym osiemnastoi i dziewiętnastowiecznych rewolucjonistów, przedstawicieli elit intelektualnych i działaczy stowarzyszeń patriotycznych (z XIX i początku XX w.), działaczy białoruskiego odrodzenia narodowego i przywódców białoruskiego ruchu niepodległościowego (koniec XIX w. – do 1945 r.), dwudziestowiecznych intelektualistów i dysydentów. Do spisu włączono

organicznie związanych z historią Białorusi bohaterów, których historiografie innych narodów (np. historiografie: polska, litewska, ukraińska) często traktują ekskluzywnie, jako własnych, np. wielkich książąt litewskich czy królów polskich itp. Wykaz ten ujawnia zarazem inkluzywną optykę białoruską, odziedziczoną z tradycji Wielkiego Księstwa Litewskiego i Rzeczypospolitej Obojga Narodów, swoistej wieloszczeblowości tożsamości w duchu tolerancji wyznaniowej, etnicznej i społecznej. Charakterystyka tych postaci, np. „Ostrogski Konstanty Konstantynowicz (1526–1608), książę, wojewoda kijowski, opiekun Cerkwi prawosławnej; Rejtan Tadeusz, poseł województwa nowogródzkiego na Sejmie 1773 r., chciał zapobiec rozbiorowi Rzeczypospolitej”⁹, nie wyklucza zarazem ich przynależności do kultury innych narodów. Takie podejście umożliwia spojrzenie na znane z historii postaci i wydarzenia z innego (białoruskiego) punktu widzenia, a także zrozumienie wielokulturowej istoty wspólnych dziejów Wielkiego Księstwa Litewskiego. Właśnie takie nieekskluzywne, otwarte podejście do historii kultury, powinno być uznane za modelowe w podejściu do badań historii kultury na obszarze Europy Środkowo-Wschodniej, w której podziały państwowe w toku historii były płynne, a wiele postaci ze względu na ich działalność i spuściznę trudno zaliczyć do jednej kultury.

Spis ten, wymieniający w każdej z poruszonych kategorii postaci związane z władzą (np. wielcy książęta litewscy i królowie polscy, I sekretarze KC KP(b) Białorusi / KC KP BSRS / KC KP Białorusi, prezydenci BRL po II wojnie światowej na uchodźstwie), kończy się listą zatytułowaną „Prezydenci Republiki Białoruś”. Do rangi symbolu urasta umieszczenie tu jednego nazwiska z latami rządów: Łukaszenka Alaksandr (od 1994 r.).

Podobnie symbolicznego znaczenia nabiera zamieszczony jako motto książki cytat z wiersza „Pogoń” Maksima Bahdanowicza. Utwór, z muzyką Mikołaja Szczegłaua-Kulikowicza był jednym z „kandydatów” do oficjalnego hymnu niepodległej Republiki Białoruś w latach dziewięćdziesiątych XX wieku; stał się też jednym z hymnów antyłukszenkowskich protestów w Białorusi w 2020 roku.

⁹ Ibidem, s. 241.

Takich wniosków i interpretacji czytelnik jednak dokonuje już samodzielnie: autorzy *Historii Białorusi...* Viachaslau Shved i Jerzy Grzybowski są historykami i nie wychodzą poza ramy określone aparatem i udokumentowanym źródłami archiwalnymi obiektywizmem naukowym. Z tego też względu praca z założenia nie porusza dziejów Białorusi po 1991 roku – okres najnowszy wymaga niewątpliwie odrębnego interdyscyplinarnego studium badawczego.

Recenzowana książka jest wyjątkowa: przybliży zagadnienia kluczowe dla białoruskiej historiografii, jak i polsko-białoruskiego dyskursu społecznego. Prostuje całą gamę sprzecznych ocen wyrażonych w białoruskim dyskursie oficjalnym, mitów historiozoficznych, wynikających z idei zachodniorusizmu, przybliży bogate i trudne zarazem dziedzictwo historyczne państwowości białoruskiej.

Autorzy nie polemizują przy tym z oficjalną narracją historyczną, zinterpretowaną przez pryzmat ideologii sowieckiej, która paradoksalnie ugruntowała tożsamość sowieckiego Białorusina. Zaproponowali własną, oryginalną narrację. Postawili problematykę historyczną w nowym świetle (kulturowym, geopolitycznym), wydobywając wiele niezauważalnych dotąd szczegółów.

Wykorzystali przy tym wyniki badań najnowszych i nowe metodologiczne trendy badawcze. Otworzyli tym samym pole do dalszych badań. Czas pokaże, czy rzucona rękawica zostanie podjęta.

Joanna Getka

ORCID: 0000-0001-5857-7257